

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM

**Társadalomtudományi Kar
Szociológia Doktori Iskola**

PAPP Z. ATTILA

**A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓNYILVÁNOSÁG A KILENCVENES ÉVEKBEN.
A MŰKÖDTETŐK VILÁGA**

TÉMAVEZETŐ:

DR. KOVÁCS ÉVA

1. BEVEZETŐ	4
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, ELMÉLETI FOGÓDZÓK. A KUTATÁS FELVÁZOLÁSA	8
2.1 AZ ÚJSÁGÍRÓ-KUTATÁSOK NÉHÁNY NEMZETKÖZI VONATKOZÁSA	8
2.2 KI (NEM) ÚJSÁGÍRÓ?	10
2.3 A SAJTÓ (MÉDIA) MŰKÖDÉSÉNEK NÉHÁNY FONTOS JELENSÉGE	13
2.4 A SAJTÓBAN MEGJELENÍTETT TARTALMAKAT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK	16
2.5 A KISEBBSÉGI SAJTÓ ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEI	19
2.6 KÜLÖNÖS HÁZASSÁG? KAPUÓRSÉG A KISEBBSÉGI SAJTÓBAN.	26
3. SAJTÓTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK	30
3.1 AZ ERDÉLYI MAGYAR SAJTÓ KEZDETEI TRIANONIG	30
3.1.1 A mócsi szindróma	31
3.2 TRIANON UTÁN: A KISEBBSÉGBE KERÜLÉS SAJTÓJA (22 ÉV)	33
3.3 FÉLIG TÖBBSÉGBEN: 1940–1944	40
3.4 MÁSODIK ÚJRAKEZDÉS: SAJTÓVILÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN ÉS A SZOCIALISTA, KOMMUNISTA RENDSZERBEN (1944–1989)	41
3.4.1 A romániai cenzúra „esztétikájának” néhány jellegzetessége.....	47
4. A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓ A POSZTSZOCIALIZMUS KORSZAKÁBAN	58
4.1 ÁTMENET ÉS SAJTÓ: KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ÉS ROMÁNIAI VONATKOZÁSOK	58
4.2 HARMADIK ÚJRAKEZDÉS: A ROMÁNIAI MAGYAR KISEBBSÉGI SAJTÓ A KILENCVENES ÉVEKBEN	64
4.2.1 Romániai magyar sajtórendszer: adatok, szerkezet, korszakolás	64
4.2.2 A romániai magyar sajtónyilvánosság működésére vonatkozó néhány értelmezési kísérlet	71
5. A SAJTÓNYILVÁNÓSSÁG MŰKÖDTETŐI: A ROMÁNIAI MAGYAR ÚJSÁGÍRÓ TÁRSADALOM	82
5.1 MERJÜNK KICSIK LENNI? MÓDSZERTANI PROBLEMATIKA	83
5.2 AZ ÚJSÁGÍRÓK FŐBB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI ÉS SZOCIÁLIS HÁTTERE	84
5.2.1 Életkor	84
5.2.2 Nemek aránya	85
5.2.3 Társadalmi háttér és végzettség.....	85
5.2.4 Földrajzi és társadalmi mobilitás	86
5.2.5 Idegennyelv ismeret és internet-használat	91
5.2.6 Családi állapot	91
5.2.7 Jövedelem és anyagi javak.....	92
5.3 SZAKMAI ÉS SZERKESZTŐSÉGI ÉLET	94
5.3.1 Munkahely típusa	94
5.3.2 Jelenlegi és vágyott beosztás, illetve szakterület	94
5.3.3 Pályára kerülés, munkahely biztonsága	95
5.3.4 Tulajdonosi szerkezet és támogatások, juttatások	97
5.3.5 Munkaidő és leterheltség	98
5.3.6 Elégedettség, kiszolgáltatottság.....	101
5.3.7 Hivatás versus szakma: ki a jó újságíró?	105
5.3.8 Kinek ír az újságíró és hogyan?	107
5.4 SZOKÁSOK, ÉRTÉKEK, VÉLEMÉNYEK	110
5.4.1 Médiafogyasztási szokások	110
5.4.2 Értékek az átmenet időszakában	111
5.4.3 Szabadidős tevékenységek, informális kapcsolatok	112
5.4.4 Átjárások a civil szféra, a politika és a sajtó között.....	113
5.4.5 Strukturális öncenzúra avagy a tabutémák elismertsége	114
5.4.6 Befolyásolási kísérletek	115
5.4.7 Politikai beállítottság	115
5.4.8 Előítéletek mezejében	117
5.4.9 Romániaiság.....	119
5.5 TABUSÍTÁSOK: AZ ÖNKORLÁTOZÁS ÚTMODELLJEI	121
5.5.1 Első modell: A hierarchia és a szakmai elégedettség külön útja.....	121
5.5.2 Második modell: A politikai értékektől az internetig (avagy a kettős szűrő)	124

5.5.3 Harmadik modell: Az egyéni szint érvényesülése	125
5.6 A KVANTITATÍV VIZSGÁLAT RÖVID ÖSSZEGZÉSE	126
6. KÖZELMÚLT- ÉS JELENDIMENZIÓK A SAJTÓNYILVÁNOSSÁG MŰKÖDTETÉSÉBEN AHOGY A FŐSZERKESZTŐK LÁTJÁK	127
6.1 FŐSZERKESZTŐ TÍPUSOK	129
6.1.1 Az örökös	131
6.1.2 A menedzser	136
6.1.3 A lokálpatrióta	138
6.2 KÜLDETÉS – AZAZ A KISEBBSÉGI SAJTÓ FUNKCIÓI	142
6.3 MENTÁLIS TÉRKÉPEK: A ROMÁN, A MAGYARORSZÁGI ÉS A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓ MEGÍTÉLÉSE	145
6.3.1 A román nyelvű sajtó megítélése	148
6.3.2 A magyarországi sajtó megítélése	150
6.3.3 A romániai magyar sajtó megítélése	152
6.3.4 A sajtóra vonatkozó sztereotípiák összevetése	156
6.3.5 Bulvárosodás	157
6.3.6 Hírforrás	158
6.3.6.1 A centrum kérdése	158
6.3.6.2 Etnikai akadályok a hírgyűjtésben	159
6.3.7 Hír és kommentár	161
6.3.8 Nyelvezet: „templom vagy börtön?”	165
6.4 A TABUK LÉTE ÉS MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSAIK	167
6.4.1 Örökösök és tabuk: „nincs, de...”	169
6.4.2 Menedzserek és tabuk: „van, hát persze...”	171
6.4.3 Lokálpatrióták és tabuk: „nagyon meggondoljuk...”	173
6.4.4 Összesítve a tabukról	174
6.4.5 Tabusítás: két mechanizmus	176
6.5 NÉHÁNY ÁLTALÁNOS ÉS REGIONÁLIS VONATKOZÁS	179
6.6 A FŐSZERKESZTŐK: RÖVID ÖSSZEGZÉS	185
7. A KUTATÁSOK ÖSSZEGZÉSE. EGY MODELLALKOTÁSI KÍSÉRLET	188
8. BIBLIOGRÁFIA	195
9. MELLÉKLETEK	206
9.1 LAPSTATISZTIKÁK	206
9.1.1 Az 1919-1999 között megjelent lapcímek település szerinti bontásban, korszakonként	206
9.1.2 Szakbesorolás szerinti megoszlás 1940-1944, 1945-1989	208
9.1.3 Szakbesorolás szerinti megoszlás 1989. december 23. – 1999. június 30.	209
9.2 A KVANTITATÍV VIZSGÁLAT SORÁN HASZNÁLT KÉRDŐÍV	210
9.3 AZ ÚTMODELLEK STATISZTIKÁI	228
9.3.1 Az első útmodell felépítésének lépcsői	228
9.3.2 A második útmodell felépítésének lépcsői	229
9.3.3 A harmadik útmodell felépítésének lépcsői	230
9.3.4 A logisztikus regresszió statisztikái	231
9.4 A KVALITATÍV VIZSGÁLAT INTERJÚVÁZLATA	233
9.5 AZ INTERJÚS VIZSGÁLATBA BEVONT SZERKESZTŐSÉGEK LISTÁJA	234
9.6 AZ INTERJÚK ELEMZÉSE SORÁN HASZNÁLT TEMATIKUS TÁBLÁZAT (EGY ANONIMIZÁLT MINTA)	235

1. BEVEZETŐ

Jelen munka az 1989 utáni romániai magyar sajtórendszer egy szeletét kívánja bemutatni, értelmezni. E sajtórendszeren belül is, csak az írott sajtóval kívánunk foglalkozni, ezen belül pedig elsősorban a működtetői oldalt vizsgáljuk: az újságíró társadalmat. Talán meglepőnek tűnhet, hogy elemzésünk ilyen szűk keresztmetszetet vett célba, de mint – reményeink szerint – a későbbiekben kiderül ez a többé-kevésbé jól körülhatároltság nem jár ugyanakkor sem gondolati, sem módszertani, sem tudományos apparátusbeli korlátoltsággal.

Ha azt az egyszerűsített modellt vesszük alapul, miszerint egy tömegtájékoztatási rendszer főbb elemei a közlő, a csatorna, a közönség és a tartalom (azaz valaki(k) valahogyan valamit valaki(k)nek közölnek), akkor szándékunk jó esetben is csak e rendszer részleges feltárását vállalhatja. Noha óhatatlanul mindegyik szintet érinteni fogjuk, mégsem deskriptív teljességre törekszünk. A nem teljesség felvállalása részben azért lehetséges, mert célunk a romániai magyar nyelvű írott sajtó működésének, működtetésének megértése, modell alapú ismertető értelmezése, illetve e társadalmi alrendszer viszonyának a szélesebb értelemben vett „romániai magyar társadalomhoz” és a romániai társadalomhoz való viszonyának vizsgálata.

De mióta is létezik romániai magyar társadalom? Mi is ez a romániai magyar társadalom? Milyen értékek mentén szerveződik? Egyáltalán jogos-e e kifejezés? Megérthető-e, levezethető-e a múltból a jelenlegi sajtó állapota, és az általa működtetett nyilvánosság? És ha igen, akkor milyen mértékben kell megvizsgálunk a romániai magyar sajtó előzményeit? De ha már ezt tesszük, melyik előzmény-együtteshez nyúlunk: a Trianon előtti korszakhoz, vagy ahhoz a két világháború közötti hagyományhoz, amikor a romániai (erdélyi) magyarság először szembesült a kisebbségi meghatározottság kihívásaival? Vagy a negyvenes évek közepi kisebbségi (újra) újrakezdéshez? Vagy maradunk csak a hatvanas évek végénél, amikor is az ország adminisztratív-politikai változásai nyomán kialakult az a sajtóstruktúra, amely a jelenlegi hírlap-hálózatot is adja. Vajon minden múlt a jelenbe vezet? Vagy alkalmazzuk azt az eljárást, hogy minden korábbi korszakot zárójelbe téve, csak a „jelenre”, azaz az 1989 decembere utáni történésekre figyelünk?

Előbbi kérdésfelvetéseinket korántsem tekintjük retorikai fogásoknak. Pusztán érzékeltetni akartuk, hogy noha látszólag egy szűkebb médiaszeletet kívánunk vizsgálni, a romániai

magyar kisebbség vonatkozásában már első rápillantásra is olyan történeti mélységek jöhetnek elő, amelyekkel szembe valamilyen módon viszonyulnunk kell.

Megközelítésünk több rétegű. Először is azt gondoljuk, hogy a jelen megértéséhez szükség van azoknak a kulturális, történeti dimenzióknak valamilyen mértékű és mélységű számbavételére, amelyek elvezetnek a mába. A régi példákból mindenképp lehet okulni, ám ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy a múltnak kizárólagos magyarázó ereje lenne, és annak a látszatát is kerülni szeretnénk, hogy a jelen értelmezéséhez a múltat holmi nosztalgia forrásaként állítsuk be. Azt azonban nyugodt szívvel kijelentjük – még akkor is, ha empirikusan nehezebb ezt bizonyítani –, hogy az elmúlt jó néhány évtized, vagy akár évszázad során az erdélyi magyar kisebbségi értelmiségi habitusban valamilyen módon rögzültek az ismétlődésekben tetten érhető értékek, beállítódások. És mivel nem csak a mai Romániában, hanem bárhol a világon az újságírók (egy része legalábbis) a társadalom elitjéhez tartozik, a felhalmozódott és néha megmutatkozó értékhalmozokból fontos lesz majd néhány elemet beazonosítani. A következőkben sorra kerülő sajtótörténeti vázlatnak éppen az a célja, hogy felvillantson néhány – a sajtó működésére, illetve az értelmiség gondolkodásmódjára vonatkozó – régmúlt és kevésbé múltbeli elemet, eseményt, amelyek néha meglepő hasonlóságot mutatnak a mával.

Mielőtt azonban túlságosan felértékelnénk az erdélyi múltat, és sajtótörténeti összefüggésekbe tévednénk,¹ jó lesz némi közép-európai kitekintéssel, és a romániai sajtó közelmúlt, illetve jelen valóságával is szembesülnünk, hiszen a térség főbb médiajellegzetességei a romániai magyar sajtóban is felbukkannak. Hogy csak egy példát említsünk: az elkötelezett, irodalmi készítettségű újságírás közép-európai jelenség is, nemcsak erdélyi sajátosság.

Kutatásaink azonban a sajtónyilvánosság összetettségét a működtetők gondolati és habituális világa által akarja szociológiai igénnyel feltárni, és e megközelítés összehasonlításokat, nemzetközi kitekintést, egyszersmind olyan szakirodalmi fogódzókat feltételez, amelyek nélkül a vizsgálatok kivitelezhetetlenek. Kellő leegyszerűsítéssel élve, azt mondhatjuk, a médiakutatások két nagyobb csoportba sorolhatók: egyrészt léteznek azok az elméletek, amelyek a médiának, a sajtótermékeknek a fogyasztókra történő hatását igyekeznek feltárni,

¹ Itt ismételtelen kihangsúlyozzuk, nem sajtótörténetet írtunk. Mindazonáltal az e téma iránt érdeklődők haszonnal forgathatják a feltüntetett bibliográfiát, és talán a sajtótörténészeknek is újdonságszámba fog menni, hogy nyolcvan év (1919-1999) sajtótermésének néhány fontos adatát is egy helyütt láthatják.

másrészt léteznek azok a megközelítések, amelyek a sajtó létrehozásának, fenntartásának mechanizmusait, a megjelenített témákat befolyásoló tényezőket vizsgálja.

A kilencvenes évek átmeneti korszaka közepette újraformálódott romániai magyar sajtónylvánosságot vizsgálva megközelítésünk az utóbbi csoportba sorolható: arra voltunk kíváncsiak, hogy kik működtetik a sajtót, milyen szocio-demográfiai jellegzetességekkel bír az a réteg, aki ezt a kisebbségi sajtót fenntartja, és nap mint nap újratermeli. A nemzetközi és főleg magyarországi összehasonlítást lehetővé tévő kérdőíves vizsgálatunk során beazonosítjuk majd azokat a főbb, statisztikailag is megfogható tulajdonságokat, amelyek hasonlóságokat és eltéréseket mutatnak más újságíró társadalmakhoz képest. Az általunk elfogadott elméleti keretben maradván ezen a szinten azt próbáljuk meg dokumentálni, hogy a sajtóban létező (ön)korlátozásokra milyen mértékben hatnak különböző változók (és ezek együttesen milyen statisztikai modellel írhatók le).

Mint minden módszernek, azonban a kérdőíves módszernek is megvannak a maga korlátai (kis elemszámú minta, reprezentativitás kérdése egy eleve alacsony számú alapsokaság esetében), és az elemzés ezen a szinten – noha jelezte – mégsem tudta megragadni a sajtónylvánosság működtetésében fontos szerepet játszó „vezető réteget”. Ezért úgy döntöttünk, hogy a működés szempontjából lényeges árnyalatokat, finom struktúrákat más módszerrel, ezúttal kvalitatív módon járjuk körül. E készítésből született huszonnégy főszerkesztői interjú (és néhány háttérbeszélgetés is).

Az interjúk feldolgozása során élesen kirajzolódtak bizonyos főszerkesztői típusok, eltérő szakmai és életút modellek. A három típus interakcióját akár a romániai magyar elit „metaforájának” is tekinthetjük, hiszen itt gyakorlatilag a folyamatosan zajló elitcsere egy mozzanatát ragadtuk meg, a status quo megőrzőinek és a technokrata rétegnek nemzedéki szétválását. A különböző elitcsoportok harcát a szakmai koncepciók és a kisebbségi érzület eltérő mértékű felvállalásának hangsúlyai tovább árnyalják, azonban e szembenállásnak alapvetően nincs tétje: e harcnak nem győztesei és vesztesei vannak, hanem egymás mellett létező beszédmódok, amelynek szélesebb keretét a kisebbségi, interetnikus mező ad. A nyilvánosság működtetői naponta hozzájárulnak a keretek fenntartásához, egyfajta „keretizmusról” is beszélhetünk.

A különböző csoportoknak azonban mégiscsak van közös vonása: mint a nyilvánosság működtetői viszonyulniuk kell nemcsak olvasóközönségükhöz, hanem a többségi román és magyarországi világokhoz is. Az erdélyi magyar sajtónyilvánosság rendkívüli mértékben töredezett, a lokalitások valamilyen állandó mozgásban lévő alakzatát veszi fel, amelyen belül az integráló funkciót betöltő központ földrajzi helye is változik. Mindazonáltal a nyilvánosságot elgondolhatjuk egy olyan modellben is, amelyben három nagy tényezővel kell számolnunk: a többségi román, a magyarországi és a tulajdonképpeni kisebbségi nyilvánosság. E többirányú kötöttség rendszerét részben sikerült leírni az interjúk elemzésével, ám további kutatói kihívás lenne a modell teljes mértékű empirikus tesztelése.

A mai romániai magyar nyelvű kisebbségi sajtónyilvánosság szociológiai megértéséhez tehát részben történeti vonatkozásokat, részben médiaelméleteket és szakirodalmi kitekintéseket, illetve saját kutatási eredményeinket tudjuk figyelembe ajánlani. Ez a több szempontú elemzés talán segít a kisebbségi sajtó működésének, sajátos médialogikájának leírásához.